

Karel Kreutz

Zomer- schroeforchis terug in Nederland

De Zomerschroeforchis (*Spiranthes aestivalis*) is al bijna een eeuw geleden uit Nederland verdwenen. De laatste waarneming dateert uit 1936. In 2012 echter is de soort in de omgeving van één van de oude groeiplaatsen teruggevonden. In 2013 was de populatie nog aanwezig, maar had deze onder de droogte te lijden. Met deze spectaculaire ontdekking is Nederland een uiterst zeldzame en bedreigde soort rijker. In dit artikel een bijdrage over de kenmerken en bijzonderheden van de Zomerschroeforchis, haar situatie in Nederland en in Europa.

Kenmerkende eigenschappen

De Zomerschroeforchis (foto 1) is een slanke, vrij lage plant met een rechtopgaande, sterk klierachtig behaarde stengel. De smalle, lancetachtige en gootvormige bladeren staan in een rozet rondom de stengel. De bloeiwijze neemt gewoonlijk de helft van de lengte van de plant in. De bloemen zijn min of meer spiraalvormig om de stengel gewonden; ze zijn relatief klein, wit tot geelachtig wit. De lip is langer dan bij de Herfstschroeforchis (*Spiranthes spiralis*) en naar beneden gebogen. De soort wordt vooral door hommels en in mindere mate door bijen bestoven. In Nederland ligt de bloeitijd in klimatologisch normale jaren vanaf de tweede helft van de maand juli tot in het midden van augustus, in Midden-Europa van begin juni tot medio augustus, in het mediterrane gebied van eind mei tot eind juni (Kreutz, 2005).

De Zomerschroeforchis groeit in vochtige heiden, in helling- en kalkmoerassen bij voorkeur in vegetaties met Russen (*Juncus spec.*), in zeggenmoerassen en drassige blauwgraslanden, in vochtige gebieden met spaarzame rietbegroeiing en aan oevers van moerassen en meren. Meestal groeien de planten op kalkhoudende ondergrond, maar ook op leemgrond of leemhoudende zandgrond en humusrijke gronden (Landwehr, 1977). De soort groeit van zeeniveau tot ongeveer 1.800 m in het gebergte.

Foto 1. Habitus Zomerschroeforchis, 14 augustus 2012 (foto: Wout Heijkamp).

Het areaal van de Zomerschroeforchis in Europa

De Zomerschroeforchis is in Europa zeer zeldzaam. Het verspreidingsgebied omvat Zuidwest-Europa; ze bezit een atlantisch-submediterrane areaal (Delforge, 2005). De soort komt vanaf Zuid-Engeland tot in het noorden van Marokko voor. In Engeland is de soort uitgestorven. De dichtstbijzijnde groeiplaatsen liggen tegenwoordig in Frankrijk (Normandië) en Zuid-Duitsland (Beieren). De groeiplaats in Normandië betreft een vochtig heideveld, dat wat betreft soortensamenstelling grote gelijkenis vertoont met de Nederlandse heidevelden. De vegetatie vertoont duidelijk karakteristieken van een overgangssituatie van een heide naar een blauwgraslandvegetatie. Juist in deze overgangssituatie voelt de Zomerschroeforchis zich thuis. In Zuid-Duitsland zijn nog verscheidene geïsoleerde en typische groeiplaatsen aanwezig, zoals bij de Bodensee, bij Berchtesgaden, Wangen en rond de Chiemsee. Daar komt zij in vochtige, plaatselijk zeer drassige, orchideerijke hooilanden voor, die in het najaar gemaaid worden. De Zomerschroeforchis wordt daar meestal door andere orchideeënsoorten, zoals Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza incarnata*), Grote muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*), Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*), Groenknolorchis (*Liparis loeselii*) en zeer zelden met de Wantsenorchis (*Anacamptis coriophora*) vergezeld. Dankzij uitstekende beheermaatregelen (onder andere jaarlijks maaien en afvoeren van de vegetatie alsmede betredingsverbod) en doordat nieuwe natuurgebieden werden aangewezen, hebben deze resterende populaties zich fors hersteld. In sommige natuurreservaten groeien wederom populaties van enkele honderden exemplaren.

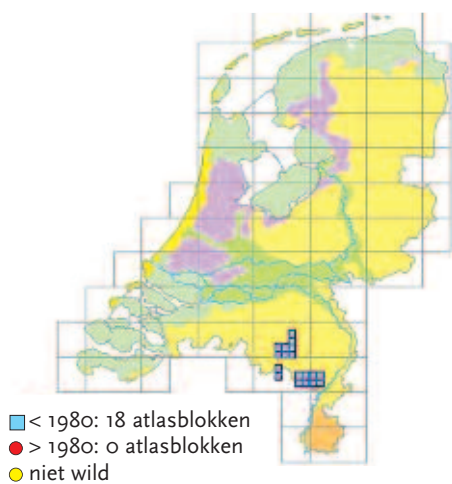

Fig. 1. Verspreidingskaartje van Zomerschroeforchis (FLORON & NDFF, 2013). De actuele vondst is niet op het kaartje ingetekend (zie kader 1).

In Zwitserland is de soort uiterst zeldzaam, maar vormt plaatselijk zoals bijvoorbeeld aan de oevers van het Bielermeer en bij Boppelsen nabij Zürich nog omvangrijke populaties. In Frankrijk is de soort zeer zeldzaam en komt vooral in het midden en zuidelijke deel van het land voor, alsmede in Normandië.

Verspreiding in Nederland en België

In Nederland bereikt de Zomerschroeforchis de noordgrens van haar verspreidingsgebied. In de Heukels' Flora van Nederland staat "vroeger op moerassige heiden en in beekdalgraslanden in oostelijk K (Kempens District), voor 't laatst in 1936" (van der Meijden, 2005). De vindplaatsen in Nederland lagen alle in Zuidoost-Brabant en in het grensgebied van Noord-Brabant met Nederlands- en Belgisch-Limburg (fig. 1). Zij werd in de periode t/m 1936 in 16 atlasblokken aangetroffen (Kreutz & Dekker, 2000; FLORON & NDFF, 2013).

Ook in Belgisch Limburg werd zij aangetroffen. De groeiplaatsen lagen daar bij Genk, Beverest en Neeroeteren, maar deze vindplaatsen gingen eveneens door ontwatering en ontginning verloren. Prick heeft de soort nog in de jaren vijftig van de vorige eeuw op de Mechelse heide bij Maasmechelen op Belgisch grondgebied gezien. Van deze opmerkelijke vondst zijn kleurendia's gemaakt (Kreutz, 1999). Ze werd daar in 1954 voor het laatst waargenomen en thans zijn geen groeiplaatsen in België bekend.

Historisch overzicht

Over de Zomerschroeforchis werd in het verleden vrijwel uitsluitend in De Levende Natuur bericht (Ver Straeten, 1916; Kloos & Wachter, 1937). Mede daardoor werd voor publicatie van deze spectaculaire vondst De Levende Natuur gekozen.

De Zomerschroeforchis werd in Nederland voor het eerst in 1873 ontdekt door Van der Sande Lacoste bij de watermolen nabij Stramproij op moerassige heidegrond. In deze omgeving kwam zij op verscheidene plaatsen voor. In 1900 verzamelt Goethart op deze groeiplaatsen nog enkele exemplaren. Een verbeterde afwatering veranderde het karakter van het terrein, waardoor de grondwaterstand als gevolg van het rechttrekken, uitdiepen en verbreden van de Tungalroyse beek daalde en de planten verdwenen.

Kader 1. Bescherming van de soort

Zoals bekend worden orchideeën in Nederland regelmatig uitgestoken en verhandeld en dat zal zeker ook voor deze soort kunnen gelden. Het gegeven dat Zomerschroeforchis behoort tot de zeldzaamste en meest aansprekende plantensoorten van Nederland draagt daar nog eens extra aan bij. Om die reden moet de vindplaats helaas vaag gehouden worden.

Coebergh (1906) vond in 1905 rondom een plas bij de Swartbroekse watermolen nabij Weert nog een dertigtal exemplaren: "Een mooie plant is die *Spiranthes* niet, maar als buitenissigheid is zij toch een heele aanbeveling voor Weert. En men behoeft waarlijk niet voor *Spiranthes* alleen naar Weert te komen: men kan er *Epipactis latifolia* en *palustris* vinden in exemplaren, die dicht bij de Meter komen..." (fig. 2).

In 1911 werd de soort in enkele exemplaren in de gemeente Ell-Hunsel ontdekt in een uitgestrekt heidegebied, waarvan het grootste gedeelte reeds daarvoor ontgonnen was (Ver Straeten, 1916).

Mathijs Ver Straeten berichtte in 1916 van verscheidene groeiplaatsen met honderden exemplaren rondom de Swartbroeker Peel, die alle sedert 1913 en 1914 door gemeentelijke ontginning vernietigd waren (Mennema et al., 1980), ondanks toezegging van de gemeente Weert om een waardevol terrein voor de Zomerschroeforchis te behouden: "De verkoopdag kwam en zonder rekening te houden met eenige belofte of afspraak werd het eene moeras in percelen geheel verkocht, w.o. dus ook het *Spiranthes*veld, en wel voor nog geen rijksdaalder per A. 't Was een ideaal plekje van ruim 1/2 H.A., geheel geïsoleerd gelegen en met honderden *Spiranthes* plantjes begroeid, benevens *Malaxis*, *Carum vertic.* en *Parnassia*". Dit terrein werd in 1913 ontgonnen. Ook een ander prachtig terrein, waar een grote populatie van de Zomerschroeforchis voorkwam werd in 1914 vernietigd: "k vond er 't prachtige *Spiranthes*veldje herschapen in een met jonge klaver begroeiden akker". Ook andere terreinen werden ontgonnen, waardoor de Zomerschroeforchis in de gemeente Weert verdween. Een uitgebreide behandeling van de soort met haar verspreiding in Nederland en een tekening van de soort met bloemdetails werd eveneens door Ver Straeten (1916) beschreven (fig. 3). Volgens Kloos & Wachter (1937) werden de laatste vondsten vermoedelijk in 1936 bij Geuven en Aalst-Geldrop gedaan. Helaas verdwenen al deze groeiplaatsen door ontwatering en ontginning, zo ook in een voor deze soort ingericht natuurreservaat bij Eindhoven, dat eveneens vanwege verdrogings- en bemestingsinvloed vanuit de omgeving niet te handhaven bleek (Kreutz & Dekker, 2000).

Fig. 2. Herbariummateriaal van Zomerschroeforchis verzameld bij Weert op 29 juli 1905 door Mathijs Ver Straeten.

Onbevestigde vondsten bij Weert, Stramproij en Budel

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw zou de Zomerschroeforchis op diverse plekken in de omgeving van Weert en Stramproij zijn teruggevonden. De eerste vondst werd door een florist uit de omgeving gedaan. Enkele botanici van het Rijksherbarium hebben met hem de groeiplaats bezocht, maar alle planten bleken uitgestoken. De auteur heeft in de jaren daarna intensieve speurtochten verricht, maar kon nooit planten ontdekken.

De tweede vondst werd in 1983 op een afgesloten terrein van de Budelco op een tamelijk kaal heideachtig terrein gedaan. De drie bloeiende planten stonden op de bodem van een ondiepe greppel, die schaars begroeid was. In de directe nabijheid groeiden onder meer Borstelbies (*Isolepis setacea*), Bruine snavelbies (*Rhynchospora fusca*), Kruipende moerasweegbree (*Echinodorus repens*), Knolrus (*Juncus bulbosus*) en Kleine zonnedauw (*Drosera intermedia*). In ondiepe plasjes in de buurt kwamen Klein blaasjeskruid (*Utricularia minor*) en Duizendknoopfonteinkruid (*Potamogeton polygonifolius*) voor. Aanleiding tot deze vondst vormde een artikel over orchideeën van het fabrieksterrein in een personeelsblad van de zinkfabriek Budelco. Intensieve speurtochten op het industrie-terrein leverden echter geen vondsten van de Zomerschroeforchis op. Inmiddels is het grootste deel van het terrein verkaveld, ontwaterd en vergrast en plaatselijk beplant met naaldbomen.

Ook in de jaren daarna werden nooit planten gevonden. Bovendien bestaan van beide groeiplaatsen geen fotografische opnamen, hetgeen de nodige twijfels van deze vondsten oplevert. Ook komen de aanwezige plantensoorten op beide groeiplaatsen niet overeen met de voor de Zomerschroeforchis typerende vegetatie. Een eventuele hervestiging van de Zomerschroeforchis op deze terreinen is daarom zeer onwaarschijnlijk (Kreutz & Dekker, 2000).

Biotoop in Nederland

De soort is karakteristiek voor zeer goed ontwikkelde veldrusschraallanden en soortenrijke, vochtige heidevelden op meestal kalkhoudende ondergrond. Optimaal groeide zij vroeger op natte tot matig vochtige, ijel begroeide tot grazige, humeuze, relatief basenrijke plekken in heidevelden met Gewone

dophei (*Erica tetralix*) en Wilde gagele (*Myrica gale*). Hier werd zij begeleid door onder meer Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*), Veenmosorchis (*Hammarbya paludosa*), Kranskarwij, Parnassia (*Parnassia palustris*), Teer guichelheil (*Anagallis tenella*), Moerashertshooi (*Hypericum elodes*), Kleine zonnedauw, Ronde zonnedauw (*Drosera rotundifolia*), Moeraswolfsklauw (*Lycopodiella inundata*), Beenbreek (*Narthecium ossifragum*), Vetblad (*Pinguicula vulgaris*) en op relatief droge plaatsen door Blauwe knoop (*Succisa pratensis*) en Spits havikskruid (*Hieracium lactucella*) (Weeda et al., 1994).

Ontdekking van de huidige vindplaats

De nieuwe waarneming dateert uit 2012. In dat jaar werden in Zuidoost-Brabant zes bloeiende planten ontdekt. Aangezien ook verscheidene rozetten werden waargenomen en bovendien de planten in grootte sterk verschillen, is het vrijwel zeker dat de soort hier al eerder voorkwam, maar niet werd opgemerkt. Op dat moment was wel bekend dat het om een Schroeforchis ging maar niet welke soort. Late bloeitijd en habitus gaven overeenkomsten aan met de een jaar eerder bij Enschede gevonden exemplaren van Welriekende schroeforchis (*Spiranthes cernua*

Fig. 3. Tekening van Zomerschroeforchis bij Weert gemaakt door Mathijs Ver Straeten (De Levende Natuur 1916: 472).

var. *odorata*). Dit noordamerikaans taxon, dat veelvuldig in tuinen gekweekt wordt, heeft zich met grote waarschijnlijkheid van daaruit uitgezaaid (Dekker, 2011). Inmiddels is bekend dat in de Achterhoek meerdere plaatsen zijn waar deze planten voorkomen. Na de vondst in 2012 werd de groeiplaats eind augustus door enkele floristen bezocht, evenals in 2013, maar bleven de planten met de naam *Spiranthes cernua* var. *odorata* verbonden. De auteur heeft daarop de groeiplaats in 2013 bezocht. Bij het betreden van het terrein viel direct de grote gelijkenis met de voormalige groeiplaatsen van de Zomerschroeforchis op. Ook de vegetatie toonde overeenkomstige kenmerken met het hierboven beschreven biotoop. Bij het zien van de planten was geen twijfel meer mogelijk: het betrof Zomerschroeforchis, met zijn lancetvormige gootvormige bladeren en de kenmerkende spiraalvormige om de stengel gewonden geelachtige witte bloemetjes (foto 1,2,3,4).

De vindplaats

Het gebied waarin de groeiplaats ligt is onderdeel van het Kempische landschap dat gekenmerkt wordt door hoogteverschillen die tijdens de laatste ijstijd zijn ontstaan door dekzandafzettingen. Over het algemeen is het landschap glooiend, maar plaatselijk is het dekzandlandschap verstoven, waardoor een sterker reliëf aanwezig is. Tot het begin van de twintigste eeuw waren de dekzandruggen bedekt met onafzienbare heide. Grote delen zijn in de crisisjaren van de vorige eeuw op grote schaal bebost. Delen van het heidelandschap zijn echter gespaard gebleven, zoals ook een aantal vennen in de heide en de bossen. Het heidelandschap wordt doorsneden door, deels gekanaliseerde laaglandbeken, die plaatselijk omzoomd zijn door hooilanden, beekbegeleidende bossen en hakhoutpercelen. Op de overgang naar de beken is sprake van een hogere grondwaterstand en uittredende kwel.

Waar basisch grondwater de heide beïnvloedt, vinden we soorten van vochtige heischrale graslanden, zoals Heidekartelblad (*Pedicularis palustris*), Gewone vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*), Blauwe zegge (*Carex panicea*) en vroeger ook Stijve ogenstroost (*Euphrasia stricta*). Op verschillende plaatsen zijn voormalige graslandpercelen enkele jaren geleden omgezet in vochtige tot natte heide en Veldrusgraslanden. Daarop komen veel van de genoemde heidesoorten voor, naast Duizendknoopfonteinkruid, Moerashertshooi en Klein bronkruid (*Montia minor*). De groeiplaats van de Zomerschroeforchis ligt in een inzinking van een terrein aan de rand van een heideveld (kader 1). Door deze inzinking is de locatie zowel in de zomer als in de winter altijd vochtig tot nat. In de loop der tijd heeft zich hier een spectaculaire flora ontwikkeld met Kleine zonnedauw, Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), Moeraswolfsklauw, Moerashertshooi, verschillende Veenmossoorten (*Sphagnum* spec.), diverse Zeggen (*Carex* spec.) en Russen (*Juncus* spec.). Allemaal plantensoorten die ook vroeger op de groeiplaatsen van de Zomerschroeforchis voorkwamen.

Het gebied lijkt wat betreft botanische typologie het meest te passen bij de associatie van Gewone dophei (*Ericetum tetralicis*, sub-associatie *typicum*). Dit is de klassieke Dophei-vegetatie gekenmerkt door dominantie van Gewone dophei en Gewone veenbies (*Trichophorum cespitosum*). Deze subassociatie komt voor op vochtige tot natte, voedselarme zandgronden met hoge grondwaterstand en een uitgesproken podzol-type met humeuze toplaag.

In de directe nabijheid van de Zomerschroeforchis komen Moeraswolfsklauw, Bruine snavelbies, Tormentil (*Potentilla erecta*), Kleine zonnedauw, Klokjesgentiaan, Moeraskartelblad (*Pedicularis palustris*) en Moerashertshooi voor. Tevens groeien er talrijke goed ontwikkelde deelpopulaties van diverse mossen waaronder Kussentjesveenmos (*Sphagnum compactum*) en Slank veenmos (*Sphagnum flexuosum*).

Door een gericht maai-en-afvoerbeheer wordt voorkomen dat het terrein dichtgroeit, waardoor de kruidachtige begroeiing optimale kansen krijgt. Bovendien is het terrein door de afwezigheid van bomen en struweel zeer zonnig. Bij het uitblijven van beheermaatregelen zou het terrein met Wilg (*Salix* spec.) en Zwarte els (*Alnus glutinosa*) dichtgroeien. Omdat de eigenaar al jaren een verschrallingsbeheer van maaien en afvoeren toepast, krijgt opslag echter geen kans. Beweiding is niet aan te bevelen, omdat de

fragiele plantjes nog vóór de bloei afgevreten worden, daar reeds vóór de winter de rozetten boven de grond verschijnen. Sinds de ontdekking twee jaar geleden worden de stroken, waar de planten voorkomen tijdens het maaien gespaard (foto 5). Hierdoor blijven de planten behouden, kunnen zaad zetten en zich verder uitzaaien. Tijdens een bezoek aan de groeiplaats medio november 2013 bleek inderdaad dat alle exemplaren rijkelijk zaad gezet hadden (foto 6). Ook waren reeds de rozetten, waaruit zich de bloeistengels voor het nieuwe jaar ontwikkelen, duidelijk aanwezig. Doordat de huidige beheermaatregelen voor het gebied toereikend zijn, bestaat de mogelijkheid dat de soort op deze groeiplaats in aantal zou kunnen toenemen en mogelijk leidt dit in de toekomst tot het behoud van deze zeer zeldzame orchideeënsoort in Nederland. Bovendien zijn er in de directe omgeving enkele potentiële terreinen aanwezig waar de Zomerschroeforchis ook voorkomt of waar zij zich in de toekomst zou kunnen vestigen. In 2012 en 2013 is niet verder gezocht; dit gaat wel in 2014 gebeuren.

Momenteel is er wel een redelijke bedreiging door Wilde zwijnen, die de vindplaats deels

omwoelen. Plaatsing van een raster om het hele gebied moet dit gaan voorkomen. Het grootste exemplaar in 2012 was bijna 40 cm hoog, wat ook voor de Zomerschroeforchis behoorlijke afmetingen zijn. Maar ook al in 1915 werden planten met lange bloeiaren waargenomen (Egelie, 1905-1913). In 2013 werd een groepje van drie exemplaren (zie omslagfoto) gevonden en een enkele plant, ongeveer zes meter verderop. De planten waren minder hoog dan in het jaar daarvoor, maar dat kan toegeschreven worden aan de hoge temperaturen en droogte in de maanden juli en augustus. De bloeitijd is tot nog toe enkele weken later dan in de rest van Europa en ligt gemiddeld in de tweede en derde week van augustus. Dit is mogelijk veroorzaakt door de twee late winters in de jaren 2012 en 2013 waar bovendien een zachte periode aan vooraf ging. Daardoor bloeiden een aantal inheemse planten zeer vroeg waar andere juist sterke vertraging opliepen. Normaal bloeit de soort gemiddeld eind juli. Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de populatie er al langer staat, ook gezien de variabele hoogte van de exemplaren en de aanwezigheid van zaailingen in het terrein. Bovendien bestaat de mogelijk-

heid dat de soort in de directe omgeving voorkomt, gezien de nabije aanwezigheid van enkele zeer geschikte terreinen. Deze gebieden zullen in de komende jaren intensief geïnventariseerd worden.

Vestiging van de soort

Het zal vermoedelijk nooit geheel duidelijk worden hoe de Zomerschroeforchis op deze groeiplaats terecht is gekomen. Bekend is dat zaad van orchideeën zelfs na vele tientallen jaren nog kiemkrachtig kan zijn. Zoals hiervoor beschreven kwam de soort in het grensgebied van Brabant met Nederlands en Belgisch Limburg tot halverwege vorige eeuw in redelijke aantallen voor. Het zou dus kunnen zijn dat deze planten zich uit kiemkrachtig zaad hebben ontwikkeld. Volgens Bateman (meded.) echter is zaad slechts 2 tot 3 jaar kiemkrachtig en vegetatieve planten kunnen ongeveer 10 jaar overleven.

Dat de planten op de desbetreffende groeiplaats werden uitgezet, ligt niet voor de hand. De Zomerschroeforchis is sterk van specifieke schimmels in de bodem afhankelijk en mede daardoor uiterst moeilijk te verplaatsen. Ook werden de planten in een

Foto 2. Bloeiwijze Zomerschroeforchis, 13 augustus 2012 (foto: Bert van Rijsewijk).

Foto 3. Bloeiwijze, 20 augustus 2012 (foto: Bert van Rijsewijk).

Foto 4. Bloeiwijze, 23 augustus 2013 (foto: Wout Heijkamp).

Foto 5. Uitgerasterd gebied waar de planten groeien, 3 november 2013 (foto: Karel Kreutz).

Foto 6. Uitgebloeide exemplaren met zaadvorming, 3 november 2013 (foto: Karel Kreutz).

zeer typische vegetatie teruggevonden in een gebied waar zij vroeger ook voorkwamen. De planten groeien in een afgelegen terrein en het voorkomen van krachtige en minder krachtige exemplaren alsmede de aanwezigheid van zaailingen getuigen van een reeds langer aanwezige groeiplaats. Het is dus aannemelijk dat de Zomerschroeforchis zich via zaad heeft gevestigd. De dichtstbijzijnde vindplaatsen liggen in de Allgäu in Zuid-Duitsland en in de Jura en Bretagne in Frankrijk. Een andere mogelijkheid is overigens dat de ijle en zeer onopvallende Zomerschroeforchis helemaal niet uit het gebied verdwenen was, maar gezien haar bloeitijd in het maai-seizoen en de uitgestrektheid en afgelegenheid van de gebieden al die jaren niet is opgevallen.

Bijzondere status van de Zomerschroeforchis

In heel Europa is de Zomerschroeforchis door voortschrijdende cultuurmaatregelen zoals grondwaterverlaging, drainage, eutrofiëring, opslag van houtige gewassen, het betreden van de groeiplaatsen en het gebruik van kunstmest alsmede door ontginning van haar groeiplaatsen bijzonder sterk achteruit gegaan. Hierom is zij in de Habitat-richtlijn als strikt beschermde soort opgevoerd (Bijlage IV). De meeste van haar groeiplaatsen liggen echter in natuurreservaten, zodat de populaties in deze terreinen in ieder geval beschermd zijn.

Literatuur

Coerbergh, P. Th., 1906. Weert, onverdiend onbekend. De Levende Natuur 11: 217-218.
Dekker, H., 2011. Welriekende schroeforchis: een

nieuwe orchidee in Nederland. Bericht uitgegeven door de Werkgroep Europese Orchideeën op zondag 25 september 2011.

Delforge, P., 2005. Guide des Orchidées de France, de Suisse et du Benelux. Nouvelle édition revue et augmentée. Delachaux et Niestlé. Paris: 124.

Egelie, G.C.M., 1905-1913. Zomerschroeforchis, biesvaren en andere buitenissigheden. Het Kok Ankersmit station te Weert in Weert in woord en beeld. Jaarboek voor Weert 1992: 67-100.

FLORON & NDFP, 2013. FLORON Verspreidingsatlas Planten Online (Zomerschroeforchis, *Spiranthes aestivalis*).

Kloos, A.W. & W.H. Wachter, 1937. Nieuwe vindplaatsen in Nederland van zeldzame plantesoorten in 1936. De Levende Natuur 41: 379-381.

Kreutz, C.A.J., 1999. *Herminium monorchis* (Honingorchis) en *Spiranthes aestivalis* (Zomerschroeforchis) in kleur in Limburg gefotografeerd. Natuurhist. Maandblad 88 (4): 70-71.

Kreutz, C.A.J., 2005. Veldgids Nederlandse Orchideeën (2de volledig gewijzigde druk). Kreutz Publishers Landgraaf.

Kreutz, C.A.J. & H. Dekker, 2000. De Orchideeën van Nederland. Ecologie, verspreiding, bedreiging, beheer. Selbstverlag Raalte en Landgraaf.

Landwehr, J., 1977. Wilde orchideeën van Europa 2. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. 's-Graveland.

Mennema, J., A.J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate, 1980. Atlas van de Nederlandse Flora 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Kosmos, Amsterdam.

Van der Meijden, R., 2005. Heukels Flora, 23. editie. Wolters-Noordhoff, Groningen.

Ver Straeten, M., 1916a. Merkwaaardige kinderen onzer Flora in 't gedrang. De Levende Natuur 20: 328-330.

Ver Straeten, M., 1916b. Hoe weer *Spiranthes*

aestivalis werd ontdekt. De Levende Natuur 20: 427-430.

Ver Straeten, M., 1916c. *Spiranthes aestivalis*.

De Levende Natuur 20: 471-474.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1994. Nederlandse oecologische Flora. Wilde planten en hun relaties 5. Amsterdam.

Summary

Summer Lady's tresses (*Spiranthes aestivalis*) rediscovered in The Netherlands

After almost a century the Summer Lady's tresses (*Spiranthes aestivalis*) is in 2012 rediscovered in The Netherlands. The site is situated south of Eindhoven. This article deals with the historical records as the actual situation in The Netherlands and Europe.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar het echtpaar Bert en Riet van Rijsewijk voor het vinden van de soort en het melden van deze vindplaats aan de eigenaar van het gebied en in het bijzonder naar Joris van Alphen en Wout Heijkamp, die de planten in de jaren 2012 en 2013 bestudeerden, informatie over de begeleidende flora gaven en voor het ter beschikking stellen van hun fotomateriaal. Bovendien Liesbeth van Bruggen-Bakker voor het kritisch doorlezen van het manuscript en naar Richard Bateman (Kew) voor opmerkingen over de mogelijke oorsprong van de populatie.

C.A.J. Kreutz
 Naturalis Biodiversity Center (sectie NHN)
 Generaal Foulkesweg 37
 6703 BL Wageningen
 c.kreutz@hccnet.nl

Omslagfoto. Habitus van drie exemplaren, 23 augustus 2013 (foto: Wout Heijkamp).